

površnost je u umjetnosti neoprostiva

(razgovor sa slavkom mihalićem)

intervju

— Objavljujete stihove trideset i četiri godine (od 1952). Kako je to zapravo počelo?

— Dodajte tomu još deset godina: prve stihove koji su htjeli biti pjesma napisao sam zadnjih dana 1942. Sjećam se jedino da su govorili o četi olovnih vojnika koja prelazi preko božićnog stola. Ako se ne varam, sljedeća je pjesma bila o vrbama uz Kupu. Idućih deset godina napisat će sedam-osam, možda i više rukopisnih zbirk koje su sve svršile u vatri. Jedva sam tada pomislio na objavljenje. Ali znao sam pouzdano da će biti pisac. Ta se moja samsavijest mnogima činila čudnom. No uvijek je uz mene bilo ljudi koji su u mene vjerovali, pa mi i spasili neke pjesme koje su bile osudene na vatru.

— Dakle, četrdeset i četiri godine. Jeste li ikad osjetili zamor, razočaranje u odnosu na svoj pjesnički rad?

— Sto je pjesništvo? Za mene je ono osvajanje prostora slobode. Osposobljavanje za slobodu. Neprekidno i uporno ispitivanje samoga sebe i svijeta. Dovodenje u sumnju, pa i u krizno stanje iz kojeg nema povratka u kompromise. Gdje je tu mjesto za zamor? Za sada mogu govoriti jedino o povremenoj tjelesnoj premorenosti. I ne pamtim kad sam zadnji put bio na tzv. *odmoru*. Jedna duga šetnja, jedna terevenka s prijateljima, jedna prospavana noć, da ne idem dalje, potpuno obnavljaju moju snagu. Ipak, opažam da u zadnje doba počinjem mirziti sve što me odvodi od mojeg rada. Razočaranje? Odgovorit će Vam poznatom šalom: razočaranje, to su drugi. A po prirodi sam sklon oprاشtanju. Kad i ne oprastam, razumjem.

— Vaš je otac bio prozni i dramski pisac, majka dramska glumica. Koliko je to utjecalo na Vaš početak?

— Kuća svakodnevno puna pisaca, slikara, glumaca, režisera, strasnih zaljubljenika u knjigu, u umjetnost uopće... Naravno da mi je to помогlo da se lakše odredim, premda su me u početku također snažno zaokupljali slikearstvo i glazba. Da moji roditelji nisu bili toliko siromašni (u naš skromni stan glasovir ne bi mogao niti ući) završio bih na slikarskoj ili muzičkoj akademiji. Ovako sam se na neko vrijeme obreo u – novinarstvu, što je možda bilo bolje za mene s obzirom na prilike u kojima smo tih poslijeratnih dana živjeli, mogućnosti suočavanja. Ali ono najdragocjenije što sam ponio iz roditeljskog doma, bio je vrlo strogi odnos prema pisanoj riječi. Tako se i dogodilo da je u mojoj prvoj zbirci stihova, koju sam 1954. objavio u vlastitoj nakladi, bilo samo dvanaest pjesama.

— Ovaj razgovor dogovarali smo vrlo dugo. Kao da ste u sebi osjećali neki otpor...

— O pjesništvu i životu može se razgovarati na dva načina: da se kaže sve ili da se ne kaže ništa. Znamo iz novinarstva: kad se ne kaže ništa, kad se samo poigrava sa činjenicama, onda je puno veselije. Na žalost, takav posao mene više ne zanima. Ne stoga što dijelom sebe ne bih bio i veseljak, nego zato što bih o ovim stvarima želio govoriti bez ostatka. A to je velik i težak i odgovoran posao, za koji treba puno vremena i prostora. Kao da iz neke divovske zgrade izvlačite dviće-tri opeke, da biste nešto nagovijestili, a onda se sve sršuši na vas. Recimo, pitali ste me o mojoj roditeljskom domu, a ja sam odmah osjetio da prirodnom ovog razgovora neću moći spomenuti mnoge stvari koje su bile vrlo važne za moje formiranje. Na primjer, prijeratno i poslijeratno kolebanje mojeg oca, da li da ode u taj »veliki« Zagreb ili ostane u provincijskom Karlovcu, okružen zlobom i nerazumijevanjem, ali i izvorima svojih nadahnutja. Pa strahote okupacije kada smo iz noći u noć streljili neće li i na naša vrata zakucati ustaška policija odvesti oca u logor, među taoci. Ili, recimo to, da sam poslednju godinu rata proveo dobrim dijelom u skloništima pod zemljom, po podrumima, uzaludno očekujući (i ne znajući to: s mnogim drugima) partizansku kurirsku vezu. Da sam bio na popisu onih koje treba zatuci ali me nisu mogli pronaći. Pa u spokojnijim danima sve one zajedničke vožnje čamcem kilometrima uz Kupu, ljubav mojeg oca prema prirodi, njegovo enciklopedijsko poznavanje povijesti, skladno pjevanje očeva baritona i majčina soprana... Ništa na ovome svijetu ne postoji samo za sebe, sve je duboko i čvrsto povezano, i govoriti o jednom a ne spomenuti drugo, treće, deseto, znači ipak na kraju krajeva kri-votvoriti. Zašto da to čovjek čini ako ne mora?

Roden 16. 3. 1928. u Karlovcu. Otac književnik Stjepan Mihalić, majka glumica Zlata, rođena Milčić.

Potpak 1947. odlazi u Zagreb, gdje nekoliko godina radi kao novinar u *Borbi*. Godinu i po radio je i u beogradskoj *Borbi*. Početkom 1952. napušta novinarstvo i odlazi studirati na zagrebački Filozofski fakultet, ali tu odmah počne književni list *Tribina*, od kojega izlaze samo dva broja.

Poslije nekoliko mjeseci opet se vraća novinarstvu. Ovaj put radi u omladinskim listovima u kojima objavljuje i nekoliko pjesama i novela.

Od 1954. je u novoosnovanom izdavačkom poduzeću »Lykos«. Najprije radi kao novinar a onda je jedan od inicijatora prvog jugoslovenskog festivala poezije. Pokreće nekoliko edicija poezije, jedno je vrijeme i glavni urednik izdavačke djelatnosti i krajem pedesetih godina pokreće i novine *Knjizevna tri-bina* u kojima je lektor, redaktor, tehnički i glavni i odgovorni urednik.

Od 1961. radi u uredništvu novopokrenutog tjednika *Telegram*.

God. 1965. izabran je za tajnika Društva književnika Hrvatske i nekoliko mjeseci kasnije i za generalnog sekretara Saveza književnika Jugoslavije. Još je dva puta biran za tajnika DHK i još jednom za generalnog sekretara Saveza. U to vrijeme pokrenuo je književnu reviju na stranim jezicima *Mosi i Zagrebačke književne razgovore*.

Sredinom sedamdesetih godina najprije je tehnički urednik a onda i tajnik biblioteke *Pet stoljeća hrvatske književnosti*.

God. 1984. izabran je za izvanredničega člana Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti.

Nije putovao izvan Evrope, nema auto, vikendicu ni televizor u boji, ali posjeduje razmjerno bogatu zbirku gramofonskih ploča i vrpci sa starom muzikom.

Neprijatelje je u životu stjecao skoro isklučivo sastavljujući brojne antologije.

Komorna muzika (pjesme), Zagreb 1954.

Put u nepostojanje (pjesme), Zagreb 1956. Nagrada Društva književnika Hrvatske.

Početak zaborava (pjesme), Zagreb 1957.

Darežljivo prognanstvo (pjesme), Zagreb 1959.

Godišnje doba (pjesme), Zagreb 1961. Nagrada grada Zagreba.

Ljubav za starnu zemlju (pjesme), Zagreb 1964.

Progmana balada (izabrane pjesme), Kruševac 1965.

Izabrane pjesme, Zagreb 1966. Nagrada Matice hrvatske.

Jezero (pjesme i poema), Beograd 1966.

Posljednja večera (pjesme), Zagreb 1969. Nagrada grada Zagreba.

Vrt crnih jabuka (pjesme), Zagreb 1972.

Petrica Kerempuh, u starim i novim pričama. Zagreb 1975. Nagrada Ivane Briči-Mažuranić.

Klopka za uspomene (pjesme), Zagreb 1977.

Izabrane pjesme, bibl. Pet stoljeća hrvatske književnosti (knjiga 164), priredio V. Pavletić, Zagreb 1980.

Pohvala praznom džepu (pjesme), Zagreb 1981. Nagrada Tin Ujević.

Atlantida (izabrane pjesme), izbor i predgovor V. Krnjević, Beograd 1982.

Tihe lomače (pjesme), Zagreb 1985. Zmajeva nagrada Matice srpske.

Sastavljač brojnih antologija. Prevoden je na više jezika.

— Možda ćete i Vi jednoga dana pisati memoare?

— Sasvim sigurno neću. To pretpostavlja posve drugačiji način života. Možda, kad bi mi netko poklonio još jedan život. U ovom svojem jedinom životu ja sve svoje traume razrješujem stihom.

— Zar se pjesmom može reći sve?

— O psjesmama se zna da ne kažu sve nego da izgovaraju samo sebe. Upravo zato što se od njih ništa ne očekuje, mogu puno više. Nisu li riječi i misli i mašta u pjesmi u izmijenjenoj ulozi? Vrata u običnom govoru samo su ovaj ili onaj, drenvi ili metalni ili stakleni predmet koji vam može ozlijediti prste. Vrata u pjesmi otvaraju nebo i zemlju. Mogu s vama putovati. Beskonačno dugo čekaju na vas. To je ta razlika kod centimetar po centimetar i let bez granica. Pa i ovo: vrata o kojima priopovjedamo samo su jedna (koja ste mi zalupili pred nosom) a vrata u stihovima pripadaju svima kojih ih u sebi izgovaraju. U pjesmi, jedna se jedina riječ umnaža poput mikroba. Upozorava na stvarnost ali i na ono što je odmah do nje, iznad i oko nje. Nagovještava vaše druge mogućnosti, oslobada za potpunije djelovanje.

— Kada obično pišete?

— Prvom ciklusom pjesama koji sam objavio (u *Tribini*, književnom listu koji sam 1952. pokrenuo zajedno s priateljima na Filozofskom fakultetu u Zagrebu), u stvari dvanaest pjesama u prozi, dao sam naslov *Ponočni zapisi*. Bilo je to doba kad sam se po drugi put pjesnički »radio«, kad sam nakon deset godina pisanja našao sebe, doba boemije kad sam, po starom naputku, »dan pretvorio u noć i noć u dan«. Te sam lirske zapise doista počinjao pisati u poноć, ili malo nakon ponoći, kad bih se iz grada vratio na svoje brdašće, u svoju sobu u zelenilu. Još dugo nakon toga sam vjerovao da valja pisati uvečer, noću, kad je čovjek »najispunjjeniji«. »Ujutro je čovjek prazni list papira i nema što reći«, uvjerali su me stariji i mudriji. Kasnije sam shvatio zašto tako govore: morali su ujutru na posao. U nas se od književnosti pretežno ne živi. Danas bi i Krleža i Andrić i Ujević gladovali kad bi živjeli samo od onoga što neposredno pišu. Sada dobro znam da se i te kako uspješno može raditi i ujutro. Bitno je da čovjek nije premoren od drugih poslova, da je sabran, psihički neopterećen, da je u stanu mir i da nema opasnosti da netko pozvani na vratima. Nema li tih uvjeta, radije ne pišem. Sve drugo je mučenje.

— Znači, na ulici i u kavani ne pišete?

— Na ulici? U kavani? Ne vjerujem da ondje itko piše stihove. Uostalom u Zagrebu skoro više i nema kavana, a ulice su postale trkališta i borilišta. Dakle: izvan kuće ja intenzivno živim s drugima, pa i kad ljude samo promatram kroz stakla nekog od ovih novovjekih snek-akvarija. Mogao bih reći da šetajući zabačenim ulicama, brojnim zagrebačkim tržnicama, ulazeći u banku, trgovinu, tramvaj, gostonicom, »skupljaju materijal« za buduće stihove, ali to ne bi bila istina. Ne osjećam potrebu za sustavnim skupljanjem »materijala«. Ja jednostavno živim jer volim živjeti. A što od onoga što doživljujem trajnije ulazi u mene, nikada se nisam briňuo.

— I nijednom vam nisu u vašim druženjima i šetnjama pale na pamet neke upotrebljive ideje?

— One mi stalno pokušavaju pasti na pamet, dapače, ali ja ih tjeram od sebe. Puno su važniji oni trenutni bljeskovi spoznaja, stravičnih slutnji, neobjasnjivih vidovitosti, koji se duboko urezaju u svijest. Ponekad je to snažno poput udara struje i čini vam se da nećete izdržati (opisao sam to u pjesmi *Vjetar je srušio stablo u knjizi Tih lomače*). To je zaista nešto od čega kad-tad možete početi. A ideja, i to kakvih velebnih ideja ima svaki drugi čovjek na bacanje. Neki i ne čine ništa drugo nego jadikuju nad svojim brojnim nerealiziranim idejama. — Nikakve pjesničke ideje ne egzistiraju mimo stihova. Ideja pjesme i prvi stih radaju se istodobno, onda se oni polako šire poput bolesti hraneći se našom ranjivom duhovnošću. Pljačkaju nas i razaraju bez ikakve sentimentalnosti, a mi im u tome još i pomažemo. Potpuno su drugo obični ljudski poticaji koji nas u ljubavi, bijesu ili strasti navode na pjesmu. Zato i valja što istinitije živjeti.

— Pišete li u određenim okolnostima ili stalno? Čini mi se, naime, da ne objavljujete više od desetak pjesama godišnje.

— Radim svaki dan osim, naravno, kad sam na putu ili pod pritiskom hitnih lektorskih, redaktorskih, prevodilačkih i svih drugih poslova koji su u vezi s knjigom. Postoje određeni mjeseci u godini (sumorni kraj zime, božićnjivost proljeća, strasno razbuktavanje ljeta, raskoš početka jeseni i umiranje prirode na njezinom kraju) kada više pišem, kao i razdoblja kada pretežno radim na napisanim pjesmama. Neke večeri, noći, ne napišem više od jedne riječi ili nekoliko stihova, to može potrajati danima, a onda iznenada, u razmacima od po nekoliko sati, od ponoći do ponoći, nastane i po nekoliko pjesama. Slažem tako ispisani papir do papira i prođe i po nekoliko mjeseci prije no što u njih završim. Odavno ohlađen od napisanog, kad sam već pomalo zaboravio na sve razloge za stihove, sva oduševljenja, sada mogu realno procjenjivati napisano. Nije teško prepoznati zrela, u svim dijelovima uravnotežena ostvarenja koja ubrzavaju otkucavanje bila. Bude pjesama u kojima odudara po neka samo naznačena riječ, ponekad i jedan ili više stihova. Počinje mučan posao pronalazeњa »pravih« riječi, izmjene banalnih,

ponavljanih, nejasnih, nedovoljno izražajnih, ritamski nespretnih stihova. Oni su, dakako, nastajali u određenim »temperaturama«, posjeduju svoju osobitu logiku gradnje, nizanja ili kontrapunktiranja, svoju naizgled nevidljivu, pa ipak stabilnu boju i miris. Osnovno je pitanje kako se tomu prilagoditi, kako ući u živu strukturu pjesme a da se ne poremeti, nego učvrsti, podrži njezin sklad? Nije rijetkost da neku pjesmu prepisem u razne (lijepe) bilježnice i po dvadesetak puta, u razmaku od godine dana ili više, dok ne osjetim da je sve na svojem mestu. Žna se, međutim, dogoditi da su tako naknadno dotjerivani stihovi među najboljima u pjesmi i to je najveća nagrada za vaš trud. — Kao što možete naslutiti, sve je to vrlo složen posao i zahtjeva veliku upornost, iskrenost prema sebi. Dakako da mnoge odlomke pa i čitave pjesme (na kojima sam ponekad i kasnije dugotrajno radio) odbacujem. To je cijena književničkog rada.

— Niste li ipak previše kritični prema svojem pisanju?

— To je Ivan V. Lalić napisao već u prvoj kritici o mojoj poeziji (u povodu izlaska *Komorne muzike*). On je, naime, poznavao niz mojih pjesama koje nikada nisam objavio. Zaista, moglo se dogoditi da sam odbacio više »korektnih« pjesama ali ne vjerujem da sam uništavao najbolje. No isto tako znam da sam objavio stanoviti broj stihova koji su bili samo radne skice – obično zato što su me požurivali urednici književnih revija, listova, a ja nisam bio dovoljno tvrdoglav. Nekim sam pjesmama tek nakon prvog objavlivanja davao konačni oblik. Ne skrivam to. Onaj tko će jednom (možda) usporediti te dvije, pa i tri verzije, moći će ponešto sazнатi o tome kako radim, što zapravo tražim dovršavajući pjesme s, kako ja to kažem, »zdravom jezgrom«. Rekao bih mlađim pjesnicima: nisam ja nikakav posebni slučaj. To isto rade i svi drugi pisci, likovni umjetnici, skladatelji – koji drže do svoje umjetnosti. Kada vam neka pjesma bude objavljena, nitko neće pitati koliko ste dugo i kako na njoj radili, nego samo: kakva je. Površnost je u umjetnosti neoprostiva.

— Upravo ste spomenuli svoju prvu zbirku pjesama *Komorna muzika*. Odakle taj naslov? Nije li on u vezi s Vašim muzičkim sklonostima?

— Jest i nije. Pjesme iz te zbirke nastale su početkom pedesetih godina, dakle u prijelomno doba našega raskida sa ždanovizmom, ali i u vrijeme velike pjesničke hrvljavosti, bez obzira je li se »pjevalo« o izgradnji, općim humanim temama, boemiji ili ljubavi. Nakon godina prisilne suzdržanosti i rezolutnih zahtjeva o neposrednoj (dnevnoj) društvenoj korisnosti književnog stvaračstva (kada su *traktor*, *zadruga* i *tvornica* postale svete riječi) došlo je do lirske opuštanja, kad su se mnogi pjesnici, kao po nekom prešutnom dogovoru, počeli natjecati tko će u svoju pjesmu utrpati što više pjesničkih ukrasa. U gostonicama, pjesnici i polupjesnici skakali su na stolove, dakako, dobre mjere »pod gasom«, i gromoglasnim glasom uzvikkivali svoje raspjevane spjevove u dalekom srodstvu s, ni krimi ni dužnim, Jesenjinom i njegovim domaćim više ili manje uspješnim oponašateljima. Neizravno, nastavljala se prijeratna kavanska boemija koja je do neba uzdizala zastavu tzv. nadahnuta i spontanosti, a proklinajući misaonost i odmjerenošć. Kao da se u tih deset godina između nije srušio čitatel jedan svijet a na okrvavljenoj poljani povijesti pojavio se duševno i tjelesno izraženi čovjek koji se sumorno pita, kamo i čemu dalje. Pjesme iz zbirke *Komorna muzika* bile su oštvo, prkosno, pa i izazivačko su-

Šta je pjesništvo? Za mene je ono osvajanje prostora slobode. O sposobljavanje za slobodu. Neprekidno i uporno ispitivanje samega sebe i svijeta. Dovodenje u sumnju, pa i u krizno stanje iz kojega nema povratka u kompromise. Gdje je tu mesta za zamor?

protstavljanje toj općoj samozadovoljnoj raspjevanosti, punoj izlizanih kliješa. Umjesto umilnih ukrasa, one su (*Metamorfoza*, *Strah*, *Posljednja pjesma*, »Eine kleine Nachtmusik«, *Put u nepostojanje*, *Ned nadaj se itd.*) nudile grubu, pa i surovu riječ čovjeka s ruba katastrofe, umjesto sladunjava sentimentalnosti hladno raščlanjivanje egzistencijalne ugroženosti, umjesto frazerske poetizacije prkos koji traži ljudski izlaz iz poražene čovječnosti. Bilo je tu, dakako, i osvetoljubivog nihilizma i podrugljive ogorčenosti. Eto zato umjesto raskošne orkestracije, hladna ali odrješita *komorna muzika*. Razumljivo, još dugo su mi dobacivali da to uopće nije poezija (danas se ljepe kaže: *antipozija*), da u mojim pjesmama nema ničega iz udžbenika o pjesništvu, da se radi o destruktivnom pesimizmu, no ja sam znao da sam našao što sam tražio: istinito opravданje za pjesničku riječ. U roku godine dana početnih se dva-nest pjesama rasraslo u zbirku s tri puta toliko pjesama pod naslovom *Put u nepostojanje*, koje su još potpunije, još svestranije, još drastičnije iskazivale, kako to Zvonimir Mrkonjić kaže, *negativno iskustvo*. Proglasili su me »egzistencijalističkim pjesnikom« (sve mora imati svoje ime) iako ja u to doba nisam skoro ništa znao o

egzistencijalizmu, pa i inače nisam sklon teoretiziranju. Ali neke stvari čovjek i ne mora znati da bi ih naslutio. Svijet je puno jednostavniji nego što to ljudi obično pretpostavljaju.

— *Bilo je to zlatno doba Krugova, književnog časopisa u kojem je Vaša generacija, i prije prvih objavljenih knjiga, tako uspješno stjecala afirmaciju.*

— Zaista je pravo čudo što sve do danas nije objavljena monografija o tom časopisu koji je odigrao tako važnu ulogu u hrvatskom književnom otvaranju prema suvremenim estetskim stremljenjima. Potrebitno je to prije svega zato što je o *Krugovima*, od početka njihova izlaženja (1952) pa sve do danas izgovorenem i napisano više giuposti, neistina i zlonamernih tvrdnji nego o bilo kojoj kulturnoj pojavi u nas. Časopis je vjerojatno u nekoj kancelariji bio zamisljen kao anonimni rezervat za tzv. mlade pisce (najstariji među njegovim stvarnim urednicima i suradnicima, Nikola Milićević i Boro Pavlović, imaju u to doba 30 godina, Slobodan Novak 28, Zvonimir Golob i Stanko Juriša 25, Josip Pupačić i ja 24, Miroslav Mađer i Milivoj Slavić 23, Vlado Gotovac, Vlatko Pavletić, Ivan Slamnig, Krsto Spoljar, Zlatko Tomićić i Irena Vrkljan 22, Dubravko Ivančan 21, Vesna Krmptović i Antun Šoljan 20) ali se, i s obzirom na povoljne društvene prilike obraćuna s dogmatizmom, pretvorio u bogato rasadište novih svježijih književnih ideja. Bilo je to istinski veliko književno proljeće, čiji se odjeci osjećaju i danas, tim više što je većina spomenutih pisaca ne samo i danas prisutna u književnom životu nego neretko stvara svoja najzrelja, pa i najznačajnija djela. Osamnaest njih, a trebalo bi im pribrojiti još nekoliko imena koja će im se priključiti naknadno, objavilo je za ovih tridesetak godina na stotine knjiga pjesama, pripovjedne proze, dramskih tekstova, studija, eseja, kritika, feljtona, prijevoda, antologija itd., pa se s pravom govorilo i govorio o preporodnom karakteru ove književne generacije. Najačnjim mi se čini što ona, ma koliko bila avangardna, nikada nije bila isključiva, što je u *Krugovima*, kao i kasnije u *Književniku*, vladao duh tolerancije, dokako kad je riječ o stvarnim književnim vrijednostima. Upravo zato što su ostvarili toliko široki prostor kreativnosti, *Krugovi* i *kru-govaši* stvorili su uvjete i za slobodniji nastup novih književnih raštaja, pa se tako na njih prirodno oslanjaju razlogaši (po nazivu književne revije *Razlog*), ma koliko im se teorijski suprotstavljaljali. Ali malogradanština, diletantizam i prikriveni dogmatizam nikada nisu propustili *krugovašima*. Prvi su ih odmah u početku optuživali za »izdaju svijetnih književnih tradicija«, ma koliko *krugovaši* podržavali sve ono što je bilo zaista vrijedno u hrvatskoj književnoj prošlosti, drugi su šaputali o nekakvim privilegijama, premda mnogi *krugovaši* nikada nisu našli primjereno posao, ali nisu nit ljenčarili jer su po prirodi bili marljivi, dok su treći trabunjali o zločudnom pesimizmu, destrukciji, o uvozu »dekadentne« umjetnosti, pri čemu su mislili na najveće pisce ovoga stoljeća. Tri su desetljeća prošla ali malogradanski, diletantiski i dogmatski duh ni danas ne oprštaju ukletim pjesnicima iz *Krugova*. Nismo li i nedavno čuli, s jedne javne tribine, kako je u hrvatskoj kulturi sve demokratsko »zlo« počelo upravo s *Krugovima*? Izrekao je to doduše poznati dogmatik, kojemu više nitko u Jugoslaviji ne vjeruje, ali zanimljivo je kao dokaz da *Krugovi* — i danas žive.

— *Pažljiviji čitalac Vaše poezije iz tog doba lako će zapaziti da na više mjestu ističete razliku »mi« i »oni«. Odnosi li se to bar jednim dijelom na situaciju oko Krugova? Kakav je općenito udio Vaše biografije u Vašem pjesničkom djelu?*

— Moje pjesme nisu i moj dnevnik, ali s obzirom da je čitav moj život usmjeren prema pjesništvu, da je poezija ono što me ne-prekidno zaokuplja, logično je da su moje misli, moja konkretna osećanja, iskustva, osvodenja, sumnje i strahovi, da ne nabram dalje, gusto razasuti po mojim stihovima. Što drugo preostaje pjesniku no da se u traganju za istinom, za stvarnim razmjerima ljudske drame, posluži i samim sobom, pa i ljudima koje dobro pozna?

Ne, nisam u pjesmama koje spominjete opisivao prilike oko Krugova, ali su me te prilike navele da se zamisljam nad prokletstvom vlastite generacije kojoj je rat oduzeo djetinjstvo pa se zapravo nikad nije igrala, koja je iz neposredne blizine gledala najveće ratne zločine i preko noći sazrela, pa ipak joj stalno podmeću tute, koja ima jasniju viziju budućnosti, ali stalno od nje zahtijevaju ustupke, koju proglašuju sumnjivom, nepatriotskom samo zato što stvari naziva pravim imenom. Razumljivo da je takvo razmišljanje vodilo s jedne strane žestokom otporom a s druge ispitivanju prave ljudske i društvene prirode neshvaćanja, netrpeljivosti. Ponešto sam od toga i zapisaо, ali pjesma, bez obzira na jasnoću pojmove, ima svoju drugaćiju logiku i bez isprike uzima od zbilje ono i onoliko koliko joj je potrebno da bi sagradila vlastitu stvarnost, čiji razmjeri obično nisu trenutni nego trajni.

— *Izbor Vaših pjesama u izdanju beogradske Prosvete, koji je priredio Vuk Krnjević, kao i Vaše izabrane pjesme objavljene na engleskom u U.S.A., nose naslov Atlantida. To je ujedno naslov jedne Vaše pjesme objavljene u knjizi Klopka za uspomene. Kakav potpuni smisao ima za Vas riječ Atlantida?*

— Pri objašnjavanju pjesama uobičajeno postoji opasnost da nam se desi ono što se češće događa kritici, naime da naglašavajući

jedno, zapostavimo sve ostalo. U nas se, ne znam zašto, najčešće govori o *osnovnoj ideji pjesme*, a za nju je, pjesmu, daleko važnije, koliko se još *sporednih ideja* priključilo *osnovnoj* — jer to govori o širini zahvata — kao i to čime je i kako čitav taj kompleks ostvaren. Istinski majstor pjesničke riječi priređuje nam i poneko iznenadnje: u strukturu pjesme ubacuje poneki stih koji očito ovamo ne spada, ali se u pjesmi dobro osjeća. Što od svega toga izabratи za pamćenje, razgovor?

Citajući moje pjesme vjerojatno ste zapazili da se osobito trudim oko tzv. *istrošenih riječi*. Ja tvrdoglav ponavljam: nisu istreni ako ih stavimo u drugu funkciju. Atlantida kao iščezlo kopno, civilizacija, samo je još dečji san. Ali Atlantida kao ideja kopna, naroda, skupina naroda, dijela svijeta *koji bi mogao iščeznuti* ostani li stvari takve kakve jesu, izaziva niz asocijaciju koje nas više ne mogu ostaviti ravnodušnim.

Da pojednostavim: pripadnik nekog malog naroda s bilo kojeg kontinenta nužno se mora pitati: u ovom podijeljenom svijetu kojim surovo, bezobzirno vladaju »veliki«, nismo li mi, slabo ili nikačko poznatih kultura i jezika unaprijed osuđeni da iščeznemo? Ni

Onaj
tko će jednom
(možda) uspoređivati
te dvije, pa i tri ver-
zije, moći će ponešto
saznati o tome kako
radim, što zapravo tra-
žim dovršavajući
pjesme, kako ja to ka-
žem, »zdravom jez-
grom«. Rekao bih mla-
dim pjesnicima: ni-
sam ja nikakav po-
sebni slučaj. To isto
rade i svi drugi pisi,
likovni umjetnici, skla-
datelji — koji drže do
svoje umjetnosti.
Kada vam neka
pjesma bude objav-
ljena, nitko neće pitati
koliko ste dugo i kako
na njoj radili, nego
samo: kakva je. Površ-
nost je u umjetnosti
neoprostiva.

dan-danas ne sudjelujemo niti u stvaranju niti u razdoblju svjetskog kolača kulture (o ekonomici da i ne govorimo). Kao što obično biva kad je netko ugrožen, radaju nam se neke druge sposobnosti, ali je pitanje jesu li nam one na štetu ili korist. Ne pripremaju li tlo našoj propasti?

Za utjehu, završetak je moje pjesme *Atlantida* osvetoljubiv. Kažem po prilici ovo: Atlantida će iščeznuti jer svijet (čovječanstvo nije doraslo samome sebi. Nema snage ni mudrosti da otkrije i pokrene sve dijelove svoje cjeline. Zbog toga iščeznuće Atlantide — svih znanih i neznanih Atlantida, malih, zapostavljenih, odgurnutih — nužno vodi i propasti cjeline, pa i tih sebičnih »velikih« koji nisu bili dorasli svojoj ulozi.

Htio bih upozoriti još na nešto: pjesnik može biti ljetopisac, onaj koji zapisuje i prepusta se vječkovima, univerzumu, ali može također biti i izazivač, onaj koji sebe i druge opominje, potiče na suprostavljanje. Moja se *Atlantida*, mislim, može jednim dijelom shvatiti i u tom kontekstu.

— *Pjesnik i teoretičar književnosti Ante Stamač iznio je zanimljivu tezu da se u Vašoj pjesmi Majstore, ugasi svijeću iz zbirke Klopka za uspomene, umjesto Vašeg pojavljuje neki drugi glas.*

— Ante Stamač kaže: to je glas nekoga tko majstor, tj. pjesniku (a mogao bi biti i koji drugi pisac), tobože blagonaklonu i opet prijeti savjetuje da se okani pisanja, jer da su došla »ozbiljna vremena« i »nikome se ništa ne opršta«. U prvi mah ta mi se teza činila prihvatljivom, tim više što sam oduvijek osjećao snažnu sklonost prema teatru, pa u nekim mojim pjesmama ne govorim samo

jedan »posuđeni« glas nego i više njih (u *Posljednjoj noći iz Darezljivog progonstva* bar tri). Onda su me zbrunila dva zadnja stiha pjesme, puna gorčine, koja nikako ne bi mogao izgovoriti takav jedan zamišljeni glas »savjetnika«. Na kraju sam, ispitujući samog sebe, ipak zaključio da je u pjesmi riječ o unutrašnjem dijalogu, tj. dva unutrašnja vlastita glasa, od kojih jedan tendenciozno preuzima ulogu »savjetnika«, ali ne da bi drugi uvjerio kako je umjesto pisanja istine u »ozbiljnim vremenima« uputnije »saditi u vrtu luk, cijepati drva, pospremati tavan«, nego da bi pokazao svu nakaradnost takva shvaćanja i u pjesniku probudio književni i ljudski

U gostionicama, pjesnici i polupjesnici skakali su na stolove, dakako, dobre mjere »pod gasom«, i gromoglasno uzvikivali svoje raspevane spjevove u dalekom srodstvu s, ni krivim ni dužnim, Jesenjinom i njegovim domaćim više ili manje uspješnim oponašateljima. Neizvesno, nastavljala se prijeratna kavańska boemija koja je do neba uzdizala zastavu tzv. nadahnuća i spontanosti, a proklinjući misaonost i odmjerenošć. Kao da se u tih deset godina između nije srušio čitav jedan svijet a na okrvavljenoj poljani povijesti pojavio se duševno i tjelesno izranjeni čovjek koji se sumorno pita, kamo i čemu dalje.

ponos. Da je u tomu uspio pokazuju dva zadnja stiha koja jetko zaključuju, kako se u »ozbiljnim vremenima« od odgovornosti mogu izvući jedino – klauni. (Moram se prisjetiti: taj je izazivački unutrašnji glas tako dobro odigrao svoju »ulogu« da je plemenito razljutio ne samo samog sebe nego i jednog mojeg dobrog prijatelja, također pjesnika, koji je napisao i objavio pjesmu u kojoj mi poručuje da se svjetlo i ne može gasiti jer je ono vječno. Možete zamisliti kako me to obradovalo pa i nasmijalo.)

Ostaje otvoreno pitanje, koliko je moja teza prihvatljiva. Za sebe znam da često vodim unutrašnje dijaloge, u kojima je jedan glas osobito podrugljiv i ništa ne oprašta. Što je s drugima? Zar nismo više puta u životu čuli da se za nekoga kaže: to je onaj što razgovara sam sa sobom. Ljudi, doduše, nemaju o tomu najbolje mišljenje, ali mi ne znamo što se i u njihovoj unutrašnjosti događa. Možda je najgore ako se ne dogada ništa.

– *Ova Vaša pjesma kao da je nastala u osobitim okolnostima.*

– Boravio sam te jeseni 1973. u Zurichu, u Švicarskoj, kamo sam bio dopratio u bolnicu teško bolesnog rodaka. Iz dana u dan osjećao sam se sve lošije spoznajući kako sam ovde samo stranac kojega će trpjeti samo tako dugo dok ima novaca (a ja sam morao paziti na svaki franak). I u tomu sam prepoznavao abnormalne svjetske prilike u kojima je svatko svakome sumnjiv, svatko svakome postavlja klopku. A onda sam jednog jutra na naslovnim stranicama novina ugledao najstrašniju od svih riječi KRIEG. Radilo se o arapsko-izraelskom ratu koji je prijetio da se ubrzo proširi i na druge zemlje, možda čitav svijet. Te sam večeri, do kostiju osjećajući ugroženost i nemoć, bespredmetnost svojega postojanja, napisao ovu pjesmu u kojoj moj unutrašnji Mefisto zvonj za uzbunu. Ali pjesme su, dakako, kao i vulkani: ponekad se godinama pripremaju da bi jednoga dana u punom sjaju eksplodirale stihom.

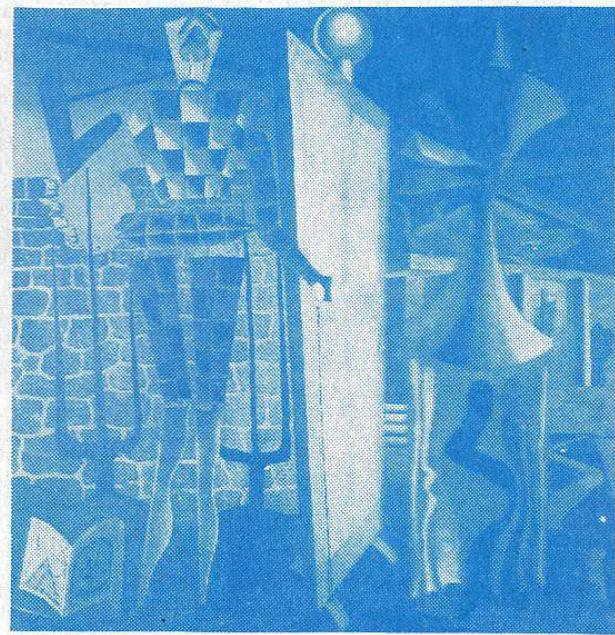
– *Jedna od Vaših najpoznatijih pjesama je Približavanje oluje iz zbirke Godišnja doba. I ona izaziva mnoge dileme.*

– To su u stvari dileme odnosa žena-muškarac. Pjesma je zapravo monolog muškarca, u polju, nakon ljubavnog čina; iako se to izrijekom ne kaže, može se pretpostaviti da je ona bila djevica. Izdovolenjom, njemu se sada silno žuri da što prije ode. Ona je međutim razočarana i povrijedena njegovom hitnjom, sjedi u travi i plače, što samo pojačava njegovu želju za odlaskom. Na kraju pronalazi savršen izgovor za svoju žurbu: nadvili se tamni oblaci, približava se oluja. Mislim da je u pjesmi vrlo važan taj odnos između čovjeka i prirode, da on koješta nagovještava. Dileme počinju s mojim odnosom prema ljubavnicom: nisam li ja ipak na strani žene kad u tako »nepovoljnem svjetlu« donosim muškarca? Ponajprije, ja u ovoj pjesmi najmanje govorim o ženi, ali ne vidim drugu mogućnost no da se u ovim okonostima bude na njezinu strani. Točno je, muškarac nije simpatičan. Za mene je međutim važnije da je on toliko *istinit*, da nema muškarca u kojem ne bi bilo bar dijela njegove istine. Mi ga osuđujemo, zgražamo se, recimo, nad njegovom nehumanošću, ali na kraju moramo priznati da je njegova nemoć da svlada svoje iskonske porive (nije muškarac jedina životinja koja ponekad osjeća odbojnost prema ženki nakon svršenoga spolnog čina) zapravo tragična, pa je on istodobno i žrtva vlastite prirode. Uostalom, ne uviđa li i on sam tu svoju tra-

gičnu nemoć kada na kraju monologa dobacuje svoju žalosnoj družici: *Molim te brže koračaj i nemoj se osvrtati...*

– *Vaše su pjesme prevodene na više od dvadeset jezika, a i Viste prevodili. Što mislite o prevodenju poezije?*

– Često se čuje: poeziju je nemoguće prevoditi. Možda ju je zaista vrlo, vrlo teško *prevoditi*, jer pjesma, kao što negdje već rekoh, nisu samo napisane riječi nego i ono između njih, prostrane bjeline koje prepostavljaju i naše sudjelovanje. Pjesme su i razlike među jezicima, povjesnim zbivanjima, kulturnim nasljedjem, premda su i ono što je svim ljudima zajedničko, a toga nije malo, dapače, ono se, zahvaljujući pisanoj riječi, stalno povećava. Eto, upravo na osnovi zajedničkog, ako je već teško prevoditi, može se pjesma *prepjevati*, te joj umjesto onog što se gubi pretakanjem iz jezika u jezik, nadodavati vlastito. To je dvostruko plemenit posao:

prepjevanom pjesmom (odnosno pjesmom koja izdrži prepjev a da se ne sruši u mrtva slova) otvaramo pjesniku put do novih čitatelja, a s druge strane obogaćujemo vlastitu kulturu jer dobro prepjevan, ponovno umjetnički ostvaren Baudelaire postaje i naš pjesnik. Ukratko: tko vjeruje u nužnost boljeg medusobnog povezivanja svijeta (a ono počinje s poznavanjem), mora se trajno zalagati i za prijevode i za prepjeve. Prednosti su puno veće od manjkavosti.

– *Vi živate u Zagrebu. Što ste odlaskom iz Karlovca dobili a što izgubili?*

– Karlovac je toliko blizu Zagreba, da i ne osjećam potrebu da odlazim onamo. Uostalom, skoro sve što bi me moglo privući u moj rodni grad (ljudi i stabla, trgovci i livade, kuće, sobe i predmeti u njima) više ne postoje u stvarnosti nego samo u mojoj sjećanju. Zagreb je, suprotno, za mene potpuno opipljiv grad. Neprekidno se vraćam stvarima koje sam zavolio i nadam novim, nepoznatim.

Za utjehu, završetak je moje pjesme Atlantida osvetoljubiv. Kažem po prilici ovo: Atlantida će isčeznuti jer svijet / čovječanstvo nije doraslo samome sebi. Nema snage ni mudrosti da otkrije i pokrene sve djelove svoje cjeline. Zbog toga isčeznuće Atlantide – svih znanih i naznanih Atlantida, malih, zapostavljenih, odgurnutih – nužno vodi i propasti cjeline, pa i tih sebičnih »velikih« koji nisu bili dorasli svojoj ulozi.

U Zagreb sam doputovao s devetnaest godina i jednim putnim krovčegom. Sve o čemu sam tada sanjao našao sam u ovom gradu. Što nisam našao, stvarao sam sam ili s drugima. Možda me najviše potiče to što osjećam da bi se još mnogo toga moglo i moralо napraviti.

Razgovor vodila:
Radmila Gikić